

Marguerite Harrison

Dispărută
Povestea unei spioane americane
în anii 1920
în **Moscova**

Ediție și introducere de WILLIAM BENTON WHISENHUNT

Prefață de ALINA PAVELESCU

Traducere de ALINA POPESCU

CORINT
BOOKS
—2017—

Cuvânt-înainte

În primele zile ale lunii februarie 1920, am traversat frontul polonez și am intrat pe teritoriul Rusiei, în calitate de corespondent al *Baltimore Sun* și Associated Press, cu intenția de a rămâne șase săptămâni. Am stat 18 luni, dintre care zece petrecute în închisoare. De vină au fost modul în care intrasem în țară și activitățile mele din timpul șederii, pe care le voi descrie pe larg în paginile ce urmează. Voi povesti deopotrivă ce mi s-a întâmplat și ce am văzut și auzit în Rusia. Tratamentul primit în închisoare nu a diferit cu nimic de cel acordat oricărui deținut, localnic sau străin, și pot afirma, cu mâna pe inimă, că am trecut prin toate și le-am depășit, fără niciun fel de resentiment personal și cu o viziune, în opinia mea, absolut imparțială asupra condițiilor din Republica sovietică.

Relatarea experiențelor mele este făcută în întregime din memorie, deoarece nu mi s-a permis să scot din țară niciun fel de notițe și însemnări, la eliberarea mea, în 28 iulie, în urma acceptării de către guvernul sovietic a termenilor American Relief Association, privind un ajutor umanitar pentru victimele foametei, condiționat de eliberarea tuturor deținuților americani.

MARGUERITE E. HARRISON

Capitolul 1

Din Varșovia spre Teritoriul Nimănui

Să intri într-o țară pe ușa din spate, după ce ți s-a refuzat accesul pe ușa din față, nu pare un lucru tocmai la îndemână. Și cu toate acestea, mie mi-a reușit isprava, fără multe dificultăți, în februarie 1920, când am intrat în Rusia, dinspre Polonia, între cele două țări existând, la momentul respectiv, o situație de conflict¹. Metoda folosită de mine a fost simplitatea întru-chipată – am trecut de liniile poloneze, am intrat în *no man's land* și m-am predat în mâinile Armatei Roșii. Iată cum izbuteam să ajung, după numai două săptămâni, la Moscova, unde aveam să rămân un an și jumătate, timp în care am fost arestată în două rânduri de CEKA², petrecându-mi șase luni sub supraveghere și aproape zece în detenție.

¹ Către sfârșitul Războiului civil rus (1918–1920), la începutul anului 1920, nou-constituitul stat polonez a lansat un atac împotriva Ucrainei, declanșând Războiul ruso-polonez. Tratatul de la Riga, semnat în 1921, a pus capăt acestui conflict, printr-un compromis asupra teritoriilor de graniță dintre Polonia și noua Uniune Sovietică.

² CEKA a fost creată în decembrie 1917. Acronimul însemna Comisia Extraordinară, iar, mai târziu, Comisia Extraordinară pentru Combaterea Contrarevoluției, Speculei și Abuzului de putere. Noul guvern bolșevic s-a folosit de această organizație, ca poliție politică, spre a înlătura activitățile contrarevoluționare. În fruntea ei se afla Felix Dzerjinski.

Date fiind împrejurările, consider că am dus-o destul de bine. Dacă, în calitate de cetățean american aș fi încercat să intru în Germania, traversând linia frontului dinspre Franța, după ce Statele Unite rupseseră legăturile diplomatice cu țara în cauză, mă îndoiesc că aș fi avut același noroc cu francezii ori cu friții¹, existând șanse mari să fiu luată drept spion, de ambele părți.

Decizia de a intra în Rusia pe căi nelegale a fost luată numai după ce am încercat și nu am reușit să fac asta prin mijloace legitime. M-am aflat în Germania, în calitate de corespondent al *Baltimore Sun*, în cele șase luni de reajustare și revoluție care au urmat Armistițiului, iar acolo, prin intermediul unor persoane ce se identificau cu mișcarea socialistă, am aflat o mulțime de lucruri care m-au făcut să realizez că noi, în țările occidentale, nu știam aproape nimic despre ce se întâmpla cu adevărat în Rusia sovietică. Am vrut să fiu martoră nemijlocită la marele experiment social al bolșevicilor. În consecință, la revenirea în America, petrecută la începutul toamnei lui 1919, am depus o cerere la Biroul Martens² din New York, în vederea obținerii permisiunii de a intra în Rusia, în calitate de corespondent al *Baltimore Sun*, pentru care lucram, al *New York Evening Post*, care mă acreditase corespondent extern

¹ Autoarea îi numește „Boches”, un termen peiorativ folosit de francezi la adresa germanilor, derivat din „caboché” (varză) și tradus, de regulă, prin „idiot”. Pentru versiunea în limba română, am ales un alt termen peiorativ, folosit frecvent la adresa germanilor, „friț” (n. tr.).

² Organizație înființată la New York în perioada Războiului civil rus, de către Ludwig Martens, ce servea drept ambasadă neoficială a guvernului sovietic, în condițiile în care Statele Unite îi refuzaseră o recunoaștere diplomatică oficială, după octombrie 1917. În 1921, Martens a fost deportat în urma investigațiilor întreprinse de Senatul SUA și Departamentul Muncii, care au dat la iveală activități ilegale. Statele Unite au recunoscut în mod oficial URSS în 1933.

nepermanent, și al Underground and Underground¹, cu care aveam o înțelegere să realizez fotografii în Europa. Mi s-a spus în față că este imposibil. Guvernul sovietic de la acea dată nu încuraja prezența pe teritoriul țării a corespondenților presei burgheze. Impresia era că privilegiile acordate corespondenților în Rusia fuseseră abuzate în nenumărate rânduri, prin distorsiuni menite să susțină propaganda antibolșevică, astfel încât, cu rare excepții, Ministerul de Externe ajunsese să permită doar accesul reprezentanților ziarelor socialiste. Am fost chiar prevenită că nu ar fi deloc înțelept din partea mea să încerc să intru în Rusia.

Cu toate acestea, în luna octombrie am pornit spre Europa, să îmi încerc norocul. La Londra am avut o conversație, confirmată ulterior în scris, cu doamna Collins, directorul pentru Europa al Associated Press, care îmi acceptase oferta de a servi drept corespondent la Moscova, dacă reușeam să trec granița. Refuzul Biroului Martens îmi blocase singurele căi legale prin Estonia, Finlanda și serviciul de curierat sovietic, *via* Murmansk. Mai mult, mi s-a interzis să fac apel la singura agenție alternativă care m-ar fi putut ajuta, biroul lui Litvinov din Copenhaga².

Ar mai fi fost o posibilitate – să intru printr-una dintre țările aflate în război cu Rusia: Letonia, Lituania sau Polonia. Am ales ultima dintre aceste rute, nu pentru că era și cea mai ușoară, ci fiindcă îmi promitea cele mai interesante experiențe,

¹ *Underground and Underground* era o companie-pionier în domeniul fotografiei (inclusiv al celei jurnalistice). Bazele au fost puse în Kansas, în anii 1880, în timp compania ajungând să deschidă birouri în Baltimore și New York.

² Maxim Litvinov (1876–1951), bolșevic de cursă lungă, a deținut numeroase funcții în partid, înainte și după revoluție. În perioada Războiului civil, a servit ca ambasador fără sediu stabil al guvernului sovietic, pendulând între, în principal, Londra și Copenhaga.

și mi-am făcut planurile în consecință. Țin să subliniez aceste lucruri, deoarece au avut o însemnătate deosebită pentru ce mi s-a întâmplat ulterior. Eram conștientă că îmi asum un risc enorm și că nu aș fi putut da vina pe nimeni altcineva pentru eventualele consecințe.

Am sosit la Varșovia în decembrie, fără alte planuri sigure decât că trebuia, într-un fel sau altul, să ajung în Rusia. La momentul respectiv aveam doar vagi cunoștințe de limba rusă, așa că, înainte de orice, trebuia să rezolv o problemă vitală: să găsesc un interpret. O persoană acceptabilă în ochii bolșevicilor și în relații nu tocmai rele cu autoritățile poloneze. O vreme, nu am găsit pe nimeni care să îndeplinească ambele cerințe. Apoi, din întâmplare, am dat peste dr. Anna Karlin, o rusoaică emigrată în Statele Unite cu vreo zece ani înainte, care obținuse documentele de cetățenie americană și locuia de ceva timp în Chicago, unde avea legături cu mișcarea socialistă. La începuturile revoluției, intrase în Rusia prin Siberia și lucrase un an, ca medic, pentru Armata Roșie, fiind detașată în Galiția¹. Când teritoriul respectiv a fost ocupat de polonezi, în toamna lui 1919, dr. Karlin a căzut prizonieră, dar, fiindcă avea cetățenie americană, i s-a permis să plece, nestingherită, la Varșovia. A tot încercat, vreme de mai multe luni, să obțină pașaportul american, dar fără succes. Am găsit-o șomeră, incapabilă să se întoarcă în Statele Unite și practic în sărăcie lucie. Păstrase documentele eliberate de Armata Roșie, și simțeam că, odată întoarsă în Rusia, va fi în stare să se descurce singură. I-am sugerat să mă întovărășească, în calitate de interpret. A fost de acord, așa că am plecat amândouă la Minsk, aflat

¹ Galiția este o regiune din estul Poloniei, deseori disputată de Rusia și Polonia.

la vremea aceea sub ocupația trupelor poloneze comandate de generalul Jelikovski.

Primele dificultăți au apărut când am încercat să îi obțin permisul de a părăsi Varșovia. Cum era evreică și servise în Armata Roșie, autoritățile poloneze erau în mod firesc înclinate s-o privească cu suspiciune, astfel că mi-a luat ceva timp să îi obțin documentele necesare. Imediat după sosirea la Minsk, i-am făcut o vizită generalului Jelikovski, i-am explicat că sunt nerăbdătoare să intru în Rusia sovietică și l-am rugat să îmi asigure libera trecere prin liniile armatei poloneze din acel sector al frontului Berezina¹. Am primit un refuz categoric. În primul rând, mi-a spus generalul, refuza să își asume responsabilitatea siguranței mele. Dacă treceam granița așa cum sugeram, aveam să fiu luată drept spioană și împușcată de bolșevici. În plus, era inevitabil ca, procedând astfel, să acumulez informații prețioase despre disponerea trupelor poloneze, pe care, fără să vreau sau sub presiune, riscam să le divulg Roșiiilor. Cât despre intenția de a lua cu mine o evreică, fostă colaboratoare a Armatei Roșii și apoi rezidentă în Varșovia, ei bine, era de-a dreptul ridicolă!

După mai multe întrevederi, mi-am dat seama că generalul Jelikovski era un om hotărât și că nu se putea colabora cu el. Între timp, îmi făcusem o mulțime de cunoștințe printre evreii din Minsk, care se opuneau cu îndârjire ocupației poloneze, motivul fiind persecuțiile nedrepte la care erau supuși. Deși nu aveau convingeri comuniste, mulți simpatizau în secret cu bolșevicii, tocmai din pricina atitudinii polonezilor. Cum regiunea era o fostă provincie rusească, aproape toți erau cumva legați de Rusia sovietică. Între evreii din Minsk și coreligionarii

¹ Berezina era un front-cheie în Războiul ruso-polonez, situat de-a lungul râului cu același nume. Tot aici, Napoleon a suferit grele pierderi în timpul retragerii din Moscova, în 1812–1813.

lor din Rusia exista un înfloritor comerț de contrabandă, dar și o linie de comunicație clandestină, foarte bine organizată, care lega filialele poloneze și rusești ale diverselor organizații evreiești binevoitoare, cum ar fi „Oze”¹ sau „Jakopo”². Nu puțini erau aceia care traversau frecvent liniile frontului Berezina, acestea fiind cele mai slab păzite dintre toate și, de asemenea, folosite pentru repatrierea germanilor și pentru schimburile de ostatici între polonezi și ruși. Iată de ce aici se stabilise un soi de armistițiu tacit. În toate celelalte sectoare ale frontului, deși nu se duceau lupte efective, se înregistrau totuși altercații frecvente, traversarea fiind mult mai dificilă. Eram hotărâtă, în cazul în care nu voi reuși să obțin un permis de liberă trecere de la autoritățile militare, să îmi încerc norocul alături de contrabandiștii evrei. Dacă aș fi fost prinsă, însă, asta mi-ar fi spulberat orice șansă de a mai intra în Rusia prin Polonia.

Auzind că generalul Szeptycki³, comandantul sectorului Vilna⁴, este un personaj mult mai abordabil, am hotărât să încerc să obțin un permis de la el. Astfel, lăsând-o pe dr. Karlin la Minsk, am pornit spre Vilna. La vremea aceea, condițiile de

¹ OZE este acronimul pentru *Obșcestvo Zdravoohranenia Ievreiev* (Organizație pentru Apărarea Sănătății Evreilor). A fost înființată la Sankt Petersburg, în 1912, de către un grup evreiesc de medici, avocați etc., care doreau să promoveze practici medicale și sanitare corecte.

² Jakopo, cunoscută și ca Ekopo, era o organizație filantropică evreiască din Petrograd, din perioada Primului Război Mondial. Este acronimul pentru *Ievreiski komitet pomoști jertvam voinî* (Comitetul evreiesc pentru ajutorarea victimelor de război).

³ Generalul Stanislav Szeptitzki (Szeptycki) (1867–1950) a luptat în Primul Război Mondial de partea Austro-Ungariei, după care a trecut pe Frontul de nord-est, în apropiere de Minsk, angajându-se în Războiul ruso-polonez împotriva bolșevicilor. Ulterior avea să se opună liderului polonez Józef Piłsudski, motiv pentru care a fost trecut în rezervă.

⁴ Vilna era numele actualului oraș lituanian Vilnius.

călătorie din estul Poloniei numai luxoase nu erau. Am făcut drumul Minsk – Vilna într-un compartiment de clasa a IV-a, plin-ochi cu soldați polonezi și un convoi masiv de prizonieri bolșevici. Călătoria, care, în mod normal, este o chestiune de aproximativ trei ore, ne-a luat în jur de 22, în special din pricina sabotajului angajaților de la căile ferate, toți ruși albi¹ și dușmani îndârjiți ai ocupației poloneze. La Molodecino², aflat la jumătatea distanței dintre Minsk și Vilna, echipajul locomotivei a intrat în grevă și am fost nevoiți să așteptăm patru sau cinci ore, timp în care ofițerii polonezi de la comanda trenului au încercat în van să găsească alt echipaj. În cele din urmă, au strâns 2 000 de mărci și le-au înmânat greviștilor, la primirea banilor aceștia învoindu-se să ne ducă la Vilna.

La câteva zile după sosire, m-am întâlnit cu generalul Szeptycki și i-am expus planul meu. Inițial m-a refuzat categoric, dar până la urmă am reușit să îl conving să îmi dea permis de liberă trecere. Înarmată cu documentul, m-am întors la Minsk, hotărâtă să îl duc de nas pe generalul Jelikovski și să traversez chiar prin sectorul lui. Cea mai bună rută era de la Minsk la Borisov, *via* Smolovici³. Prietenii mei evrei din Borisov comunicau în mod frecvent cu persoane aflate peste graniță, și prin intermediul lor aveam să fac rost de scrisori de prezentare, care s-au dovedit de mare folos în Rusia. Am calculat că, odată ajunsă pe front, un permis semnat de generalul Szeptycki, bine-cunoscut și foarte iubit de întreaga armată, va fi suficient pentru

¹ O denumire alternativă pentru bieloruși.

² Un orașel în apropiere de Minsk, care, în cursul Războiului ruso-polonez, a fost când sub ocupație poloneză, când sub control rusesc. În 1921, prin Tratatul de la Riga, a revenit Poloniei. După al Doilea Război Mondial, a fost încorporat Republicii Belarus.

³ Două orașele în apropiere de Minsk.

a-l convinge pe comandantul respectiv să mă treacă granița, în cazul în care acesta nu primea ordine contrare de la Minsk. Astfel, deoarece, pentru a merge cu trenul la Borisov, era necesar un permis militar, am părăsit Minskul, dis-de-dimineață, într-o sanie procurată de contrabandiștii evrei. Am acoperit cele 120 de verste¹ până la Borisov, într-o singură zi, ajungând în oraș noaptea târziu, pe o rută ocolitoare, ca să nu fim oprite de sentinelele poloneze.

A doua zi dimineață, am discutat cu ofițerul aflat la comandă și i-am arătat permisul de la generalul Szeptycki, ascunzând cu grijă faptul că veneam de la Minsk. S-a aranjat ca, în ziua următoare, să fiu condusă dincolo de linia frontului.

Odată rezolvată această problemă, singura mea temere în ce îi privea pe polonezi rămânea să nu fiu percheziționată înainte să părăsesc țara. În drum spre Polonia, promisem mai multe scrisori de prezentare pentru Moscova, de la Paul Biriukov², un rus, prieten și biograf al lui Tolstoi, pe care îl cunoscusem la Geneva. Una îi era adresată domnului Bonci-Bruevici³, din cercul lui Lunacearski⁴, comisarul pentru Educație; alta o

¹ Versta este o veche unitate de măsură rusească, egală cu 3 500 de picioare sau 1,07 kilometri.

² Pavel Biriukov (1860–1931), biograf al lui Lev Tolstoi, s-a numărat, în 1930, printre semnatarii „Manifestului împotriva înrolării și a sistemului militar”, alături de alte figuri notabile, precum Jane Adams, Thomas Mann, John Dewey, Sigmund Freud, Albert Einstein etc.

³ Vladimir D. Bonci-Bruevici (1873–1955), un revoluționar convins, l-a cunoscut pe Lenin în 1893. A ocupat numeroase funcții în Partidul Bolșevic, atât înainte de revoluție, cât și după, inclusiv aceea de secretar al Sovnarkomului.

⁴ Anatoli Lunacearski (1875–1933), un veteran al Partidului Bolșevic, a deținut multe funcții, și înainte, și după revoluție. Cea mai de frunte a fost aceea de comisar al Educației, deținută după 1917.

avea ca destinatar pe Krupskaia, soția lui Lenin¹. În plus, mai aveam o scrisoare de la un comunist polonez de frunte și mai multe mesaje personale de la evrei polonezi către rudele lor din Rusia. Acestea din urmă s-ar fi putut dovedi în dezavantajul meu, în relația cu autoritățile bolșevice, deoarece, în majoritatea cazurilor, opiniile politice ale expeditorilor îmi erau complet necunoscute. Aveam chiar și 3 000 de ruble Kerenski², primite de la dr. Szabad, din Vilna, pe care trebuia să le înmânez soției lui, care locuia în Petrograd³, ca și un număr de scrisori de la membri ai asociațiilor evreiești către colegii din Orșa, Vitebsk, Smolensk și Moscova. Spre marea mea ușurare, nu a deschis nimeni subiectul cu pricina. Mai mult, nu am fost percheziționată decât după sosirea la Moscova.

În dimineața zilei de 8 februarie, am plecat din Borisov spre linia frontului, cu sania, însoțite de un soldat polonez care ne-a păzit de-a lungul unei călătorii de șapte verste, plină de peripeții: pe o șosea accidentată, străbătută de camioane grele, apoi pe o cărare șerpuită, care traversa o pădure deasă, unde am fost adesea nevoiți să oprim și să așternem crengi peste tranșee, pentru ca sania să le poată trece. În sfârșit, am ajuns

¹ Nadejda Krupskaia (1869–1939) a fost nu doar soția lui Lenin, ci și o forță în Partidul Bolșevic.

² Rublele Kerenski erau noua monedă emisă în perioada guvernului provizoriu (februarie–octombrie 1917) și botezată cu numele principalului lider al guvernului, Aleksandr Kerenski (1881–1970). Tot în paginile acestei cărți, Harrison notează și cursul valutar: 2 500 de ruble la 1 dolar american.

³ În anii Primului Război Mondial, Sankt Petersburg a primit numele de Petrograd, deoarece țarul Nicolae al II-lea considera că Sankt Petersburg sună prea german. După moartea lui Vladimir Lenin, în 1924, orașul a fost rebotezat Leningrad, revenind la denumirea Sankt Petersburg abia în 1991.

la un adăpost construit din trunchiuri de copac și acoperit cu crengi de brad. Aici am dat peste un ofițer, care fusese înștiințat de sosirea noastră de către statul major din Borisov. Nu s-a arătat prea amabil și nici din cale-afară de încântat că trebuia să mă conducă prin *no man's land*. Am băut împreună o cafea, timp în care mi-a povestit despre atrocitățile bolșevicilor și mi-a prezis că voi fi împușcată în mai puțin de 24 de ore, sugerând discret că ar fi mai bine să mă răzgândesc și să mă întorc la Borisov. Odată ce s-a lămurit că nimic nu îmi putea clinti hotărârea, a luat-o înainte, cu o parte din bagajul meu pe umăr, călăuzindu-ne printr-o rețea încâlcită de sârmă ghimpată. În urma lui veneam eu, cu valiza și ranița, grupul fiind încheiat de micuța doctoriță, care era foarte grasă și răsuflea greu.

Când, în sfârșit, am ieșit din pădure, ne-am trezit la marginea Teritoriului Nimănui, o vastă întindere de omăt, punctată doar ici, colo de sate și, în aparență, nelocuită. Nu se zărea niciun semn de viață, nici măcar un țăran în trecere. Peste tot plutea o tăcere de mormânt. Știam că undeva, dincolo de orizont, se găseau detașamente ale Armatei Roșii, însă nimic nu semnala vecinătatea lor. Ceva mai încolo se vedea un cătun cu vreo șase locuințe, unde, m-a informat ofițerul polonez, vom găsi o sanie care să ne ducă în cel mai apropiat sat. În câteva minute am parcurs distanța și am bătut la ușa uneia dintre case, o înjghebare lată, cu acoperiș de stuf. În prag își făcu apariția un țăran cu barbă, cojoc de oaie și căciulă de astrahan¹. Ne-a măsurat escorta cu un ochi deloc binevoitor și s-a arătat extrem de nemulțumit când i s-a ordonat să își scoată sania și să ne ducă în cel mai apropiat sat, unde, mi s-a spus, vom face cunoștință

¹ O căciulă de blană tradițională rusească, dar purtată, în diverse forme, în tot Orientul Mijlociu și Asia Centrală.

cu patrula Armatei Roșii. Omul și-a scos numai decît mârtoaga și o sanie ca vai de ea, în care ne-am îngrămădit bagajele. Noi l-am urmat pe jos, ajungând în sat după o jumătate de oră de mers obositor. Ne-am oprit în fața școlii, singura clădire mai de doamne-ajută din localitate, unde am fost întâmpinați de învățătoare, o rusoiacă tinerică și foarte frumoasă, care vorbea bine poloneza și părea în relații excelente cu ofițerul nostru. Au discutat îndelung, prilej ca ea să îi dea un număr de informații importante, iar el să o răsplătească cu un pachet de ceai și câteva livre¹ de ciocolată. Apoi ofițerul și-a luat la revedere și mi-a urat noroc, doctorița Karlin și cu mine rămânând să așteptăm sosirea patrulei rusești.

¹ Unitate de măsură anglo-americană, egală cu 453,6 grame (n. tr.).